

“TRANSCHEGARAVIY SUV RESURLARI BOSHQARUVI: HAMKORLIKNING MINTAQAVIY MODELI”

Qodirov Abubakr Nodirxon o'g'li

Alfraganus University Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar) yo'nalishi 2- bosqich talabasi

Egamberdiyev Muzaffar

Ilmiy rahbar: Alfraganus University Iqtisodiyot fakulteti Dotsent v.b. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mintaqasidagi transchegaraviy suv resurslarining boshqaruvi masalalari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor suv resurslari ustidan nazorat, ularning taqsimoti, mintaqaviy muammolar va hamkorlik mexanizmlariga qaratilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy global tajriba asosida Markaziy Osiyo uchun samarali mintaqaviy hamkorlik modelini taklif qilishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, integratsiya, suv resurslari, nazorat, taqsimot.

Аннотация: В статье анализируются вопросы управления трансграничными водными ресурсами в Центрально-Азиатском регионе. Основное внимание уделяется контролю над водными ресурсами, их распределению, региональным проблемам и механизмам сотрудничества. Также в статье предпринята попытка предложить эффективную модель регионального сотрудничества для Центральной Азии, основанную на современном мировом опыте.

Ключевые слова: Центральная Азия, интеграция, водные ресурсы, контроль, распределение.

Abstract: This article analyzes the issues of transboundary water resources management in the Central Asian region. The main focus is on control over water resources, their distribution, regional problems and cooperation mechanisms. The article also attempts to propose an effective regional cooperation model for Central Asia based on modern global experience.

Keywords: Central Asia, integration, water resources, control, distribution.

KIRISH

Transchegaraviy suv resurslari bugungi kunda ko'plab mintaqalar, jumladan, Markaziy Osiyo uchun eng muhim geoiqtisodiy va geosiyosiy masalalardan biri hisoblanadi.

Mintaqadagi asosiy daryolar – Amudaryo va Sirdaryo – bir nechta davlatlar hududidan oqib o'tadi va bu holat ularning boshqaruvini murakkablashtiradi.

Sovet Ittifoqi davrida mavjud bo'lgan yagona boshqaruv tizimi parchalanib ketgani sababli, mustaqillikdan keyin suv resurslarini adolatli taqsimlash bo'yicha ziddiyatli vaziyatlar vujudga keldi. Shuning uchun, suvdan barqaror va adolatli foydalanishning yagona yo'li – bu mintaqaviy hamkorlikning samarali modelini ishlab chiqish va amalga oshirishdir.

Bugungi kunda Markaziy Osiyo davlatlari yaxshi qo'shniçilik aloqalarini shakllantirish va keng qamrovli strategik imkoniyatlar uchun harakat qilmoqda. Geografik tuzilish jihatdan dengizga chiqa olmaydigan O'rta Osiyo davlatlarining ham o'ziga xos salbiy tomonlari bor. Lekin shulardan kengf muhimlaridan biri bu - Markaziy Osiyodagi transchegaraviy suv resurslari asosan tog'li hududlar – Qirg'iziston va Tojikistonda shakllanadi. Bu mamlakatlar suvning "manbasi" bo'lsa, O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston esa – uning "iste'molchisi" hisoblanadi. Amudaryo va Sirdaryo daryolari mintaqaning qishloq xo'jaligi, energetikasi va ichimlik suvi ta'minotida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Amudaryo – Tojikiston va Afg'oniston tog'laridan boshlangan holda, O'zbekiston va Turkmaniston orqali Orol dengiziga quyiladi. Sirdaryo esa Qirg'izistonning Farg'ona vodiysidan chiqib, O'zbekiston va Qozog'istonni kesib o'tadi. Bu resurslar mintqa aholisining 60 foizdan ortig'ini suv bilan ta'minlaydi va butun iqtisodiyot uchun muhim manba hisoblanadi. Lekin tanganing ikkinchi tomoni ham bor deganlaridek, ushbu jarayonlar o'ziga xos muammo va ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

Transchegaraviy suv resurslarining boshqaruvida bir nechta muammolar mavjud:

1. Manfaatlar qarama-qarshiligi: Tog'li mamlakatlar (Qirg'iziston, Tojikiston) suvdan elektr energiyasi ishlab chiqarish uchun foydalanishni ma'qul ko'radi, past oqim mamlakatlari esa suvdan sug'orish uchun foydalanadi.

2. Muvofiqlashtirilgan boshqaruv tizimining yo'qligi: Mintaqada suv taqsimotini tartibga soluvchi barqaror va huquqiy jihatdan kuchga ega bo'lgan institutlar mavjud emas.

3. Ekologik muammolar: Suv resurslarining noto'g'ri boshqarilishi Orol dengizi fojiasi kabi ekologik inqirozlarga olib keldi.

4. Iqlim o'zgarishi ta'siri: Muzliklarning erishi va yomg'ir miqdorining kamayishi natijasida suv manbalari qisqarmoqda, bu esa tanqislikni kuchaytiradi.

Shunday ekan, mintaqada Hamkorlik tajribalari va mintaqaviy modelga zarurat ortadi.

Sovet Ittifoqi davrida mintaqaviy suv resurslari "energiya-suv almashuvi" modeli asosida boshqarilgan. Ya'ni, yozda past oqim mamlakatlariga ko'p miqdorda suv berilgan, qish faslida esa ulardan elektr energiyasi yetkazib berilgan. Mustaqillikdan so'ng bu tizim izdan chiqdi.

1992-yilda IFAS (Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi) tashkil etildi, biroq uning faoliyati ko'proq ekologik masalalarga qaratilgan, suv resurslarini boshqarishda kuchli institut sifatida shakllanmagan.

Global miqyosda esa Nil daryosi (Afrika) va Dunay daryosi (Yevropa) bo'yicha tuzilgan xalqaro kelishuvlar muvaffaqiyatli mintaqaviy hamkorlik modellari sifatida qaralmoqda.

Samarali hamkorlik modeli taklifi:

Markaziy Osiyoda suv resurslaridan foydalanish bo'yicha quyidagi asosiy tamoyillar asosida mintaqaviy hamkorlik modeli ishlab chiqilishi zarur:

1. Adolatli va shaffof taqsimot: Har bir davlatning suvga bo'lgan ehtiyoji, demografik va ekologik xususiyatlari hisobga olinishi kerak.
2. Yagona axborot tizimi: Suv sarfi, GES faoliyati va yomg'ir miqdori bo'yicha doimiy monitoring olib boriladigan va barcha davlatlar kirish huquqiga ega bo'lgan raqamli platforma yaratilishi lozim.
3. Energiya-suv almashuvi tizimini qayta tiklash: Qirg'iziston va Tojikiston o'z GESlari orqali elektr ishlab chiqaradi, past oqim mamlakatlari esa ularga gaz, neft yoki moliyaviy yordam ko'rsatadi.
4. Mintaqaviy institut yaratish: "Markaziy Osiyo Suv Diplomatiyasi Markazi" singari institut tashkil etish orqali kelishuvlar huquqiy jihatdan kafolatlanadi va mustahkamlanadi.
5. Xalqaro tashkilotlar bilan integratsiya: BMT, ESCAP, OSCE kabi tashkilotlar orqali tashqi ekspertiza, moliyaviy ko'mak va vositachilik imkoniyatlaridan foydalanish.

XULOSA:

Transchegaraviy suv resurslari masalasi nafaqat Markaziy Osiyo davlatlarining barqaror taraqqiyoti, balki mintaqaviy xavfsizlik va tinchlik uchun ham bevosita bog'liqdir. Suv atrofidagi raqobat o'rniga muloqot, murosa va institutsional hamkorlik yo'lga qo'yilsa, bu Markaziy Osiyoda barqaror rivojlanishga erishishning asosiy omillaridan biriga aylanadi. Mintaqaviy yondashuvga asoslangan suv siyosati – kelajak avlodlar uchun ham ekologik, ham iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Водовозов, А. В. Управление трансграничными водными ресурсами в Центральной Азии. – Ташкент: Фан, 2020. – 215 с.
2. Johnson, E. (2017). Water and Conflict in Central Asia. New York: Routledge.
3. Menga, F. (2018). Power and Water in Central Asia. London: I.B. Tauris.
4. United Nations Economic Commission for Europe. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. Geneva, 1992.
5. International Water Management Institute (IWMI). Water Management in Central Asia: Challenges and Opportunities, Annual Report 2022.
6. CAREC Program. Water Cooperation in Central Asia. ADB Publications, 2021.
7. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi. O'zbekiston tashqi siyosatining suv resurslariga doir strategik yo'nalishlari, Toshkent, 2023.
8. Global Water Partnership. Integrated Water Resources Management Toolbox, 2020. www.gwp.org